

S. NALETILIĆ, Sova

ona se očuvala u životu. U njoj traju prastare slavenske tradicije, biz., sredozemni ili srednjovj. utjecaji. Oponašajući u pojedinim razdobljima oblike visoke kulture uz djelomične preobrazbe u obliku i materijalu, ona ih je prenosila naraštajima i vremenima. Tako je stvorena bogata i raznovrsna riznica oblika, te je, osobito u bogatijim krajevima, gotovo svako selo njegovalo posebne oblike (dubrovačko primorje). Unatoč tome mogu se u Hrvatskoj izdvojiti tri velike etnografske zone koje se po nekim karakteristikama međusobno razlikuju: jadranska, dinarska i panonska. Karakteristika *jadranske zone* jest veća upotreba filigranskoga zlatnoga nakita, često u kombinaciji sa sitnim biserima. Nakit *dinarskoga tipa* karakteriziraju lijevani, kovani i nešto manje filigranski oblici, urešeni poludragim kamenjem i staklom, a vrlo često upotrebljavaju se mjeđene legure i srebro (burma). Za *panonsku zonu* karakterističan je nakit izveden od koraljnih zrna, sedefa, granata, porculanskih i staklenih zrna, kao i ogrlice od srebrnoga i zlatnoga novca.

Na poč. XX. st. nakit je, kao i drugi predmeti primijenjene umjetnosti, pod utjecajem secesije; očuvane predmete karakteriziraju asimetrijska biljna vitica i kolorizam raznobojnoga emajla, osobito kod primjeraka uvezenih iz Beča. Između dvaju svj. r. sve se više upotrebljava platina, koja je tvrda od zlata i stoga pogodna za preciznije oblikovanje. Izrada nakita u tome razdoblju dostigla je najvišu razinu zanatskoga umijeća. Zagreb je u to vrijeme imao brusionice dijamanta i posebno čuvene draguljare. Poslije II. svj. r. prevladava uglavnom masovna strojna proizvodnja nakita. Upotrebom strojeva za graviranje i obradu glatkih reflektirajućih površina metala ona je brža i preciznija od ručne obrade. Metalni lanci za narukvice izrađuju se od strojno proizvedenih karika. Centrifugalno lijevanje omogućava izvedbu finih i preciznih odljeva kojima nije potrebna završna ručna obrada. U novije vrijeme zlatarski obrtnici uglavnom izrađuju standardno oblikovan nakit, većinom modernizirane varijante tradicionalnih tipova.

LIT.: A. Haberlandt, *Volkskunst der Balkanländer*, Wien 1911. — Lj. Karaman, *Iz kolijevke hrvatske prošlosti*, Zagreb 1930. — K. Vinski, *Neke pojave kontinuiteta s područja arheologije u našim krajevima*, Peristil, 1954, 1. — Z. Vinski, *Zlatni prsten nađen u Samoboru i nakit arhitektonskoga tipa u VI. i VII. st.*, Tkalčićev zbornik, I, Zagreb 1955. — Isti, *Krstoliki nakit epohe seobe naroda u Jugoslaviji*, VjAM, 1968. — Spomenici zlatarstva od prethistorije do srednjeg vijeka (katalog), Zagreb 1969. — Nakit na tlu sjeverne Dalmacije od prapovijesti do danas (katalog), Zadar 1981. — Nakit (katalog), Zagreb 1981. K. Plj.

NALDI, Filip, slikar (XVIII. st.); vjerojatno rodom iz Firence, živio i djelovao u Dalmaciji. Niz djela toga umjetnika izrazitih pučkih crta, u duhu kasnoga baroka, nalazi se u mnogim manjim mjestima sr. Dalmacije (*Posljednji sud* u Katunima, 1759; *Krunidba Bl. Dj. Marije i skupina svetaca* u Slivnom, 1769; niz likova svetaca u Imotskom, 1777).

LIT.: V. Vrečić, *Slikar naivac osamnaestog stoljeća*, Služba božja (Makarska), 1971, 4. — Horvat—Matejčić—Prijatelj, Barok. K. Plj.

NALETILIĆ, Sofija-Penavuša, samouka kiparica (Mokro, Hercegovina, 6. I. 1913 — Široki Brijeg, 22. VI. 1994). Živjela u Oklajima kraj Lištica, kiparstvom se bavila od 1977. Modelirala u drvu biblijske teme, pov. i legendarne osobe i likove životinja (*Kralj Tomislav*, 1982; *Čudnovata ptica*, 1983; *Divlji mačak i vjeverica*, 1985). Fantastiku njezinih skulptura potcrtavaju razigrani obrisi i upotreba živih boja. Samostalno izlagala u

Zagrebu (1982, 1985, 1989, 1990), Đurđevcu (1982), Vinkovcima (1983), Opuzenu (1984), Oslu (1987), Zagrebu (1989, 1990), Splitu (1989) i dr.

LIT.: J. Depolo, *Sofija Naletilić-Penavuša*, Oko, 22. VII. 1982. — D. Horvatić, *Sofija Naletilić-Penavuša* (katalog), Zagreb 1985. D. Hé.

NANI, Francesco (Francesco Nanijev), tal. štitar u Dubrovniku, podrijetlom iz Bologne. Stupio je 1371. u službu Dubrovačke Republike i osnovao radionicu štitova, sanduka i namještaja, a po potrebi izrađivao mačeve i buzdovane sve do 1411, kada mu je posljednji put obnovljen ugovor. God. 1371. obvezao se da će za potrebe Republike izraditi 300 štitova, i to 150 komada godišnje. God. 1379. prodaje pazeve (vrsta štita); u Ankonu, 1387. i 1388. u Veneciju a 1390. u Genovu. U njegovoj je radionici slikar Augustin oslikavao izrađene predmete.

LIT.: J. Tadić, *Grada*. — D. Petrović, *Dubrovačko oružje*, Beograd 1976. — I. Fisković, *Dubrovačko slikarstvo i društveni okviri njegova razvoja u XIV stoljeću*, Prilozi — Dalmacija, 1983, str. 127, 132. N. B. B.

NAPOLACHI, Giovanni Besenghi, drvorezbar iz Venecije; djeluje u Istri u drugoj pol. XVIII. st. God. 1750. izradio je za crkvu Sv. Eufemije u Rovinju klupe u brodu i korska sjedala u svetištu; 1762. izradio je sjedala za župana, podžupana i suce u župnoj crkvi u Barbanu. Prema njegovu je nacrtu K. Medelin iz Vodnjana izradio oltar u župnoj crkvi u Raklju. Pripisuju mu se korske klupe u sjeverozap. kapeli katedrale u Poreču.

LIT.: D. Klen, *Arhivske vijesti o nekim kulturnim spomenicima Barbana i Raklja*, Bulletin JAZU, 1964, 3. — Horvat—Matejčić—Prijatelj, Barok. Iv. Mat.

NARODNA NOŠNJA, podrazumijeva odjeću koju uglavnom nosi negradska pučanstvo, a obuhvaća odjeću (od pregača do višeslojnih nošnji) zajedno s pojasevima, vrpce, rukavicama; obuću (sandale, opanci, čizme); pokrivala (perjanice, marame, kape, šeširi); torbe i nakit. Razlike u narodnim nošnjama uvjetovane su različitim geografskim čimbenicima a istodobno su odraz pov. zbivanja unutar samoga naroda i doticaja s drugim kulturama. Staleška pripadnost, položaj u društvu, zvanje, dob i shvaćanje lijepoga često su naznačeni u samoj nošnji, ali i u različitim načinima česljanja, bojenja lica i tijela, bušenja ušiju. Prodor civilizacije izložio je narodne nošnje propadanju i preobrazbama, a raslojavanje seljaštva donosi krupne promjene u svim oblicima života. Muškarci su bili češće u doticaju s građanima pa su i brže prihvaćali njihov način odijevanja; kod žena se narodna nošnja duže održala. I materijali i oblici narodnih nošnji pretrpjeli su različite promjene: domaći su materijali u početku bili nebojeni ili su bojeni domaćim bojama, najčešće biljnoga podrijetla. Tijekom vremena ti se materijali sve češće zamjenjuju kupljenim industrijskim materijalima, a također se upotrebljavaju i industrijski proizvedene boje. Zbog društvenih promjena, smanjuju se područja na kojima je n. n. još u upotrebi; njezini se ostaci još susreću u radnoj odjeći starijih ljudi i siromašnijega sloja seljaka u zabitnijim mjestima. U nekim se krajevima očuvala u kućama bolje stojećih seljaka, koji u svečanim prilikama nose narodno svečano ruho. Tako n. n. prestaje biti uobičajena odjeća određene zajednice pa gubi svoje bitno obilježje. Danas se narodne nošnje kao dokument materijalne kulture čuvaju u etnografskim muzejima i zbirkama širom zemlje. U novije vrijeme nastoji se obnoviti proizvodnja izvornih narodnih nošnji, uglavnom za potrebe lokalnih folklornih društava.

Narodne su nošnje u Hrvatskoj bile potkraj XIX. st. u živjnoj upotrebi. Narodni se život odvijao u okviru triju etnografskih područja — panonskoga, dinarskoga i jadranskoga — pa se i u nošnjama ističu posebnosti, važne za svako od tih triju područja.

Panonsko područje. Na sjeveru, u nizini između rijeka Save i Drave, za ruho je služilo domaće, pretežno laneno platno. Osnovni dijelovi ženske i muške nošnje izrađeni su od ravnih komada platna, sastavljenih po ravnoj niti tkanine. Pojedini su dijelovi ruha oblikovani nabiranjem ravnih ploha, često i slaganjem u čvrste nabore. Platnenu odjeću dopunjuju krznjeni i suknjeni prsluci, kaputi i kabanice s apliciranim ili izvezenim ukrasom. Obuća su opanci kapičari ili kajišari, čizme, cipele te papuče i natikače.

Muška nošnja sastoji se od platnenih gaća i košulje (*rubace*, *rubine*). Na zapadu su gaće duge, od jedne pole, u Slavoniji su šire, a također i u Baranji, ali su tu nešto kraće. Košulja pada preko bokova i opasuje se remenom ili tkanicom. Prsa su na košulji često izvezena, osobito bogato u Slavoniji, dok su u Baranji vezani i rukavi. Uz Dravu je bila uobičajena i platnena pregačica. Prsluk (*lajbek*) na zapadu je od crvena ili modra sukna, dok je na istoku prsluk, *kamizol*, od crna sukna, svile ili baršuna. Svečani prsluci ukrašeni su vezom i opremljeni metalnim pucetima. U Z dijelu

kratki kaput od smeđega sukna (*surka*) ukrašen je crvenim uzicama, a duga bijela čoha aplikacijama od raznobojnih rozeta i kružića. Smeđa halja (*aljina*) u Slavoniji je bila opremljena vunanim ili srmenim vrpčama. Od krzna su bogato ukrašeni pršnjaci i kožusi s rukavima, a *opaklija* je duga kabunica bez rukava. *Rekla*, pleteni i povaljani modri kaput s ukrasnim rubom nosi se još i danas. Na glavi je krznena šubara ili crni šešir tzv. škrlak, škrljak, kapa, užeg ili šireg oboda.

Ženska nošnja dijeli se na panonskome području u četiri cjeline. Nošnja Z dijela toga područja pojavljuje se u brojnim inačicama, a glavni su dijelovi kratko opleće dugih rukava, koji dopiru do vratnoga otvora (*rubuća*), nabrana krila, često zbijena u čvrste nabore i obično prišivena uz platneni prslučić te pregača (*zastor*, *fertun*). U Hrvatskome zagorju nošnja je od grubljega platna sa skromnim bijelim vezom, u Prigorju oko Zagreba ukrašena je utkanom prugom, tzv. parta, a prema Kupi je gusto crveno ili crno protkana. Oko Kupe rubača je bez prsluka, sitno plisirana, a na rukavima su poprečni nabori. Suknjeni crveni pojas te prsluk (*frosluk*) ili krzneni kožulec upotpunjuju ruho. Bijeli ili smeđi kaput (*surka*) ukrašen je crvenim suknom i uzicama. Među oglavljima se ističu rogate kape raznih oblika, kojima žene pokrivaju glavu nakon udaje. Uobičajeni su i kupovni rupci te crvene svilene vrpce. Od nakita su najčešća staklena zrnca i nizovi koralja, tzv. *kraluš*.

Posavska se nošnja prostire nizvodno od Zagreba do ušća rijeka Une. Sastoji se od opleća, rubače i zastora, od fina lanena tkanja. Ruho je obilno, složeno u duboke, čvrste nabore, a na rukavima, zastoru i stražnjemu dijelu rubače izveden je utkani ures. U koloritu prevladava crvena boja, a oko Sunje se radi »bijelo po bijelom«. Stariji primjerci izvedeni su u geometrijskom ili stiliziranom biljnom ornamentu, a noviji u bujno oblikovanim cvjetovima. U koroti se nosi odjeća od običnoga platna. *Zobun*, dugi prsluk bez rukava baroknoga kroja, upotpunjuje svečano ruho. Djevojačko je obilježje *parta*, vrsta dijadema, dok udane žene pokrivaju kosu vezenom kapicom—*poculicom* i maramom—*pečom*, položenom na razne načine. Svilom vezeni ures na poculicama i pečama veoma je profinjen. Kao nakit služe nizovi koraljnih, odn. sedefnih zrna. U posavskoj nošnji očuvani su izvorni oblici stare slav. nošnje preoblikovani u baroknome stilu.

Slavonska nošnja pojavljuje se od Novske na Z, do Srijema na I. Nekadašnje laneno platno zamijenilo je pamučno, domaće izrade. Starinska duga rubina sastavljena je od oplećka i skuta. U novijoj varijanti to su odvojeni dijelovi ruha. Široki rukavi ukrašeni su uzduž, a na skutima su izvezeni stupovi između nabora. Starinska rubina (*odnjica*, *vezenka*) s

ČOHA IZ VELIKE GORICE, XIX. st. Zagreb, Etnografski muzej

crvenim, modrim i crnim vezom, te rasplitom ili bijelim priplitom, opasana je vunenom tkanicom, a uz nju se nosi suknena pregača s resama (*tregač*, *zapreg*), koja je u svečanoj nošnji protkana srmom. Oko pleća je bijela marama ili šarena *zejtinka*, a na glavi bijela krpa ili karirana marama, položena povrh kapice kojom žene pokrivaju kosu. Zimi se nosi krzneni kožušak sa zrcalcima ili duži kožuh s rukavima, suknena aljina ili pletena rekla. Najsvetanije ruho od vrlo tankoga pamučnoga ili domačega svilenog tkanja izvezeno je zlatom, srebrom ili šarenom svilom, a također i marama koja se nosi oko vrata te pregača, često napravljena od kupovne svile. Mlade nevjestice, koje glavu omataju vezenom maramom (*šamija*, *zlàtara*) i djevojke, koje su počesljane u široku pletenicu s cvijećem, kite se velikim i malim dukatima.

MARAMA IZ OKOLICE ĐAKOVA, XIX. st. Zagreb, Etnografski muzej

KOPORAN IZ OBROVCA, kraj XIX. st. Zagreb, Etnografski muzej

Baranjska nošnja pojavljuje se u dvije inačice, podravskoj i podunavskoj. Rubina od lanenoga platna srodna je slavonskoj vezenki. Na rukavu ima veoma bogat široki rasplit. Povrh rubine nose se vuneni dijelovi istkani u raznobojnim prugama, s geometrijskim ili cvjetnim uzorkom, a često i s motivom ptica. U podravskoj Baranji nosi se vunena uska pregača i široka, u nabore složena suknja, a u podunavskoj dvije široke, ravne pregače (*ponjavka*, *obojak*), koje se pripasuju sprijeda i straga, jedna nasuprot drugoj. Kao ogjavlje udanih žena služi kapica na rogatu podlošku. Novija, svečana nošnja nema suknjenih dijelova, a starinski vez nadomješten je sjajnim fliterima, jaspicama i svilenim vrpčama (*mašlijama*), što je utjecaj stilske odjeće s kraja XVIII. st.

Dinarsko područje. U brdovitu predjelu J od Save i Kupe gotovo sve do mora u gospodarstvu je bilo najvažnije ovčarstvo te stoga u nošnji prevladavaju vuneni odjevni predmeti. Samo je košulja od platna, ravna, s prerezom niz prsa i obrubom oko vrata te ravnim rukavima dodanima uza stan. To je tip kasnorim. tunike s rukavima, zvane i *dalmatika*, a očuvala se u ženskoj i muškoj nošnji dinarskoga područja gotovo do danas. Od platna je i marama za glavu (*krpa*, *jašmak*). Ostali su dijelovi ruha od vunene, obično povaljane tkanine, katkad i od kupovne čoh. Na nogama je nekoliko pletenih slojeva obuće, suknene dokoljenice te opanci (*oputaši*, *pripletaši*). Muškarci se pokrivaju crvenkapom, a za djevojke je crvena kapica obilježje djevojaštva; nosi se još od prapov. razdoblja. Muška nošnja najčešće je od modra, a dijelom i od smeđega sukna. Hlače (*benevreke*), uske su i duge, a gornjega ruha ima nekoliko slojeva: prsluk (*krožet*), svečani prsluk (*ječerna* s tokama) te kratki kaput s rukavima (*kamparan*, *trlagan*), opšiven crvenim suknom i nakičen svilenim resama. Pojas je od crvenih uzica, ili je izatkan kao dugi povoj pa se struk njime obavija. Oružje — noževi, kubure, jatagan i sablja demeškinja — zaticalo se za pojas u pašnjaču (*bensilah*, *čemer*). Orijentalni je utjecaj omatanje glave ručnikom (*sarukom*) i ukrašavanje odjeće svilenim i srmenim uzicama.

Ženska se nošnja sastoji od duge košulje na kojoj su prsa, rukavi, a katkada i stražnji dio stana ukrašeni raznobojnim vunanim geometrijskim vezom. Opasuje se vunenom tkanicom, a u okolici Zadra i remenom ispunjenim metalnim člancima, tzv. *litar*. Vunena pregača neizostavni je dio ruha. U Z dijelu pregača s resama izrađena je čilimskim tkanjem, klčanjem, u raznobojnu geometrijskom uzorku, a prema JI je crvena, s tamnijim poprečnim prugama i lagano skupljena u struku. Gornji slojevi suknenoga ruha nose se za hladnijega vremena i za svečane zgode. Djevojačka je odjeća od bijeloga, a udanih žena od modroga sukna. Kaput bez rukava (*sadak*, *zobun*) i druga odjeća s rukavima (*aljina*, *modrina*, *bilača*) obrubljeni su živim suknem porubima, koji su u SZ dijelu bogato izvezeni, tzv. građa. Oko Vrlike su na prsa modrine i na pojas prišivene bijele koščiće (kauri školjke). Od obilna srebrnog nakita (igle, kopče, naušnice, upletnjaci, ogrlice) ističe se derdan, gendar, od srebrna novca, što je ujedno bio i djevojački miraz.

Jadransko područje. Nošnje toga područja susreću se na otocima i na uskom pojasu kopna, gdje se preklapaju s nošnjom dinarskoga tipa. To područje geografski i kulturno ulazi u okvir Sredozemlja pa se u pojedinim nošnjama odrazuju stilska razdoblja gotike, renesanse i baroka. Odjeća je od fine domaće vunene tkanine, tzv. sarza i raša, dok se platno najčešće kupovalo. Domaće svilenom tkanje primjenjuje se za marame (*šudare* u Kaštelima, *pokrivače* u Konavlima) te za tkanice, dok svilena nit služi za vezenje i za ukrasne rese. Kupovalo se i fino sukno (pano, svita, čoha), a također i brokati, damasti, vrpce te galuni. Meke crvene cipele (*firale*, *kon-dure*) sprijeda zašiljene, nosile su i žene i muškarci.

Muška nošnja je nastala na otocima još sred. XIX. st. Na kopnu se u osnovi često podudara s nošnjom dinarskoga zaleđa, ali je jednostavnija, bez nakita i oružja. Na krajnjem Z, u Istri, dva su tipa nošnje, jedna s dugim bijelim i uskim benevrekama kod uskočkoga stanovništva, a druga kod starosjedilaca s nešto kraćim, smeđim *bragešama*, koje su srodne hlačama u alpskoj nošnji. Gornji su dijelovi ruha od smeđega sukna. J od Podgore muška je nošnja levantinskoga tipa, sa širokim gaćama do ispod koljena, što su u pojasu skupljene pa straga visi tur u dubokim naborima. Gornji slojevi ruha srodni su onima u dinarskoj nošnji, ali su bogatije ukrašeni terzijskim vezom. Na otoku Krku pojavljuju se široke crne brageše, prsluk (*koret*) i kaput (*halja*) te vela i mala *berita*, tj. pletena i ustupana tamnomodra duguljasta kapa, koja pada prema ramenu. Hlače i kapa toga tipa pripadaju tipu nošnje širega područja Sredozemlja.

Ženska se nošnja sastoji od vunene odjeće ispod koje se vide rukavi i prsa košulje. Košulja (*stomanja*) često odgovara dinarskoj, ali je šareni vez nadomješten bijelim, a katkada i šivanom, ranorenesansnom čipkom (Pag). Druga je vrsta košulje kratka do pojasa, a na nju se nosi platnena podsuknja. Vratni je izrez ovalan i ukrasno stegnut (Krk), a i rukavi su u zapešću stisnuti. Gornja, pretežno vunena, suknja jednobojna je, modra, crvena, zelena ili crna, na Pagu je vrlo razvedene skale boja, a u Istri je odjeća smeđa. Tri su tipa toga ruha: odjeća krojena u klinove od ramena do donjega ruba — suknja, *gogran*, *modrna* (Istra); odjeća s naramenicama, sprijeda i straga, u gornjem dijelu čvrsto stegnuta pa su bokovi otvoreni, tzv. suknja, *gunj*, *pandilj*, *fuštan*, *kamažot* (Susak, Zlarin, Korčula, Mljet, Lastovo, sr. Dalmacija); odjeća sastavljena od krila složena u čvrste nabore i prslučica bez rukava — suknja, *sarza*, *raša*, *modrna* (Istra, Pag, Krpanj, Poljica, Dubrovačko primorje). U kasnijem baroknom oblikovanju taj tip gubi čvrste nabore, a prslučić se pretvara u steznik, *bušt* (Krk, Cres, Vinodol). Ruho se opasuje vunenom ili svilenom tkanicom, a nosi se i uska pregača (*traversa*) od kupovne tkanine. Udane žene omatale su glavu podužim komadom platna (*rub*, *pokrivača*), što je prastaro slav. ogjavlje, koje je ponegdje zamijenila bijela marama ili kupovni rubac.

LIT.: M. Gušić, Tumač izložene građe, Zagreb 1955. — J. Radauš-Ribarić, Narodne nošnje Hrvatske, Zagreb 1975. — K. Benc-Bošković, Konavle, tekstilno rukotvorstvo i narodna nošnja, Zagreb 1983. — N. Eckhel, Narodne nošnje Prigorja, Zagreb 1984. — I. Šestan, Narodne nošnje Slavonije, Zagreb 1984. J. R. R.

NARODNA STARINA, časopis »za povijest kulture i etnografiju južnih Slovenija«. Izlazio u Zagrebu; god. 1922—35. priređeno je 35 svezaka (sv. 11. izašao je 1940, a sv. 9, 12, 13. i 15. nisu izašli). Pokretač i glavni urednik bio je J. Matasović.

Objavljivani su članci iz povijesti, povijesti kulture, etnografije i povijesti umjetnosti. Po raznolikosti građe i velikome broju suradnika ubraja se u najvažnije časopise toga razdoblja. R.